

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНИХ ВИМОГ ЩОДО ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ ПО ОХОРОНІ СПАДКОВИХ ПРАВ

В статті досліджуються особливості вчинення окремих нотаріальних дій у відповідності до чинного законодавства на прикладі спадкових правовідносин.

Ключові слова: юридичні вимоги, нотаріальні дії, спадкові правовідносин, нотаріус, нотаріальні відносини, Цивільний кодекс України.

В правовому громадянському суспільстві органи нотаріату відіграють важливу роль у суспільстві, адже їх основним завданням є забезпечення реалізації цивільних прав громадян, захист і охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

У свою чергу, нотаріус є захисником прав фізичних та юридичних осіб, так як він надає незалежну і неупереджену юридичну допомогу шляхом вчинення нотаріальних дій на основі рівності, законності і справедливості та підтверджує намір осіб, щодо вчинення конкретних дій, забезпечує їх реалізацію і здійснення.

У своїй щоденній науці та юридичній практиці недостатньо приділено уваги науковим прогнозам розвитку нотаріату, а також важливості його у сфері охорони цивільних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Нотаріат є своєрідним правовим інструментом, без якого неможливе здійснення цивільно-правового обороту, а також правового забезпечення економічних відносин.

Нотаріат, покликаний створювати належні умови для ефективної реалізації норм права фізичними та юридичними особами, захищати їхні суб'єктивні права і законні інтереси, надаючи правочинам публічної довіри, а документам більшої доказової сили. Крім того, нотаріат виконує превентивне завдання, запобігаючи суперечкам між сторонами цивільних правовідносин, захищаючи права осіб від можливих порушень у майбутньому, утверджуючи між ними стабільні й передбачувані відносини. Відтак він є одним із важливих чинників формування правової держави [13, с. 3].

В юридичній науці актуальними є питання

юридичних вимог до вчинення окремих нотаріальних дій. Тому, дослідження юридичних вимог які висуваються до нотаріальних дій щодо охорони спадкових прав має наукове і практичне значення, що і буде основною метою нашого дослідження.

Науковими пошуками в зазначеній тематиці займалися такі дослідники як Безсмертна Н., Долинська М., Зайцева Т.І., Косарева І.А., Желіховська Ю., Фурса С.Я. та ряд інших дослідників. Проте, враховуючи останні зміни в законодавстві окремі питання вчинення нотаріальних дій потребують наукового обґрунтування та аналізу.

Згідно зі статтями 16-19 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) захист цивільних прав та інтересів здійснюється судом, Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, нотаріусом або шляхом самозахисту [2].

Відповідно, одним із способів нотаріальної охорони цивільних прав та інтересів є охорона спадкових прав, а предметом нашого дослідження будуть окремі питання вимог до юридичних дій, щодо охорони спадкового майна, що знайшло своє закріплення в п. 2. ст. 34 Закону України "Про нотаріат". Так, загалом, основною метою вжиття заходів до охорони спадкового майна є забезпечення його збереження, а також запобігання можливому його псуванню, загибелі чи розкраданню.

У випадку, коли особа звернулася за вчиненням нотаріальної дії нотаріус згідно із ст. 43 Закону України "Про нотаріат" зобов'язаний встановити особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії.

Не допускається вчинення нотаріальної дії у

разі відсутності осіб – її учасників або їх уповноважених представників. При вчиненні нотаріальної дії нотаріуси встановлюють особу учасників цивільних відносин, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії. Встановлення особи здійснюється за паспортом громадянина України або за іншими документами, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії [4].

З 01.01.2013 р. набрала чинності низка Законів України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства юстиції України, що регулюють державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, яку забезпечує інститут нотаріату. Відповідно, подібні дії породжують, змінюють та припиняють цивільні права та обов'язки, а обов'язок вчинення відповідних дій покладається на нотаріуса. Так, на думку І. О. Косаревої нотаріальні дії, як правило не прибавляють нічого нового з фактичної сторони, а виконують роль "юридичної добавки" в фактичному складі, роблячи його досконалим. Це акумулюючий юридичний факт. Проте, юридичними фактами – підставами виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин являються не всі нотаріальні дії [18].

Відповідно, до ст. 44 Закону України "Про нотаріат" нотаріус при вчиненні нотаріальної дії зобов'язаний визначити обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб і перевірка цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб, перевірка повноважень представника фізичної або юридичної особи. Встановлення намірів сторін вчиняти правочин. Під час посвідчення правочинів визначається обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, які беруть у них участь [4].

У разі наявності сумнівів щодо обсягу цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, нотаріус зобов'язаний звернутися до органу опіки та піклування за місцем проживання відповідної фізичної особи для встановлення факту відсутності опіки або піклування над такою фізичною особою [4].

У разі наявності у нотаріуса сумнівів щодо поданих документів він може втребувати від цієї юридичної особи, державного реєстратора, органів державної податкової служби, інших органів, установ та фізичних осіб додаткові відомості

або документи, що підтверджують дані обставини.

Отже інституту нотаріату як відповідний державний орган, який має на меті забезпечувати реальну реалізацію прав і обов'язків відповідних осіб, які звернулись за вчиненням юридичної дії, а в разі потреби охороняти і захищати права та інтереси відповідних осіб відіграє базову роль в спадкових правовідносинах.

Як правило, відповідні нотаріальні дії, що забезпечують охорону спадкового майна вчиняється за місцем відкриття спадщини або за місцем знаходження майна, і підставою для її вчинення є заява (повідомлення), або доручення на її вчинення, або власна ініціатива нотаріуса.

Так, згідно із нормами ст. 61 Закону України "Про нотаріат" [4] для охорони спадкового майна нотаріуси та посадові особи органів місцевого самоврядування проводять опис майна і передають його на зберігання спадкоємцям або іншим особам. Якщо у складі спадщини є майно, що потребує управління, а також у разі подання позову кредитором спадкодавця до прийняття спадщини спадкоємцями нотаріус призначає хранителя майна. У місцевості, де немає нотаріуса, посадова особа органу місцевого самоврядування призначає у цих випадках над спадковим майном опікуна. Хранителі, опікуни та інші особи, яким передано на зберігання спадкове майно, попереджаються про відповідальність за розтрату або приховування спадкового майна, а також про матеріальну відповідальність за заподіяні збитки [4].

При видачі свідоцтва про право на спадщину на майно, яке підлягає реєстрації, нотаріус зобов'язаний перевірити відсутність заборони або арешту цього майна, як передбачено пп. 4.15 п. 4 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 22.02.2012 р. за № 282/20595 [7].

Щодо прийняття спадщини (ст. 1268 ЦК), то у ч. 1 йдеться про те, що спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину, але в діючому законодавстві не зазначається, що така процесуальна дія здійснюється лише особисто, проте якщо за аналогію викладеною вище то на відносини, щодо прийняття спадщини

діють норми ЦК України а саме: статей 237, 238, 242, 244 ЦК, а безпосередньо спадкування може здійснюватися через представника виходячи із норм, які регулюють представництво. Проте, слід врахувати, що воля особи яку будуть представляти має бути викладена в однозначній формі юридичного-значимого документа.

Загалом, в юридичній науці існують прогалини в правовому регулюванні спадкових відносин. Так, на думку І. Федорич та М. Дякович, критичний погляд на норми ЦК України в частині правового регулювання здійснення права на спадкування здатен виявити вкрай консервативні й застарілі уявлення про основні засади інституту прийняття спадщини, що зумовлює необхідність проведення детального аналізу його окремих положень [16, с. 126].

Паралельно, слід зауважити, що ускладнює розгляд питання правового регулювання інституту спадкових прав відсутність єдиних підходів, щодо розуміння такої категорії, як нотаріальна дія.

В юридичній літературі пропонується розглядати нотаріальні дії в двох аспектах: по-перше, як динамічне поняття, яке охоплює зміст процедури нотаріальної діяльності, яка виражається в послідовності здійснюваних цілої системи юридичних фактів, і, по-друге як статичне поняття, яке означає результат нотаріального процесу як юридичний факт [17, с. 301].

Законом України "Про нотаріат" передбачено як обов'язкове нотаріальне посвідчення прав і дій, так і факультативне. Так, згідно із статтею 34 вказаного Закону нотаріуси вчиняють такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо);
- 2) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя;
- 5) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);
- 6) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- 7) провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме;

8) видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса;

9) накладають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації; 10) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;

11) засвідчують справжність підпису на документах;

12) засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;

13) посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;

14) посвідчують факт, що фізична особа є живою;

15) посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;

16) посвідчують час пред'явлення документів;

17) передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;

18) приймають у депозит грошові суми та цінні папери;

19) вчиняють виконавчі написи;

20) вчиняють протести векселів;

21) вчиняють морські протести;

22) приймають на зберігання документи. На нотаріусів може бути покладено вчинення інших нотаріальних дій згідно із законом [4].

Загалом, на думку І. О. Косаревої, – усі нотаріальні дії можна класифікувати в якості юридичних фактів, в залежності від юридичних наслідків, котрі вони за собою тянуть:

1) нотаріальні дії, спрямовані на виникнення, підтвердження, зміну та припинення цивільних правовідносин (представництва, зобов'язальних, речових),

2) нотаріальні дії, що тягнуть рух спадкових правовідносин;

3) нотаріальні дії, що сприяють здійсненню цивільних правовідносин;

4) нотаріальні дії, мають охоронне значення;

5) нотаріальні дії універсального характеру, прямо або побічно впливають на різні правовідносини [18].

Особливої уваги заслуговують питання відносно вчинення нотаріальних дій шляхом накладення та зняття заборони на відчуження відповідного майна, щодо спадкових справ.

Під життєм заходів щодо охорони спадкового майна слід розуміти комплекс організаційно-

правових заходів, спрямованих на його збереження, що здійснюються нотаріусом (органом місцевого самоврядування), зберігачем (охоронцем, банком, музеєм тощо), виконавцем заповіту і тривають переважно від моменту проведення опису спадкового майна до прийняття спадщини спадкоємцями.

Водночас поняття "охорона спадкового майна" можна розглядати й у вужчому розумінні. Зокрема, у вузькому розумінні охорона спадкового майна – це створення зберігачем таких умов збереження спадкового майна, які протягом установленого законодавством періоду повинні повністю виключити можливість порушення його цілісності, кількісного зменшення та зниження показників якості [19].

Так, наприклад, за загальним правилом спадкові договори посвідчуються нотаріусом за зверненням заінтересованих осіб: набувача і відчужувача. П. 8 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 року регулює особливості таких відносин [7].

В даному документі сказано, що подружжя має право укласти спадковий договір щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності.

Спадковим договором подружжя може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором. На майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору.

У разі смерті відчужувача на підставі свідоцтва органу цивільного стану про смерть нотаріус знімає заборону відчуження. Після смерті відчужувача нотаріусу повертається правостановлюючий документ на нерухоме майно, що було предметом договору, який приєднується до примірника спадкового договору, що зберігається у справах нотаріуса. На повернутому примірнику правостановлюючого документа нотаріус робить відмітку про перехід права власності до набувача у зв'язку зі смертю відчужувача за спадковим договором. У разі смерті фізичної особи-набувача або ліквідації юридичної особи – набувача за спадковим договором дія договору припиняється, а на примірниках договору за

письмовою заявою відчужувача нотаріус вчиняє відповідний напис. Відомості про припинення дії договору та зняття заборони відчуження майна, яке є предметом спадкового договору, нотаріус вносить до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [7].

3.2. Накладання заборони щодо відчуження за спадковим договором, договором довічного утримання (догляду), застави (іпотеки), а також при видачі свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно спадкоємцям фізичної особи, оголошеної померлою, проводиться шляхом вчинення посвідчувального напису на всіх примірниках договору або свідоцтва про право на спадщину.

3.3. Накладання заборони щодо відчуження майна при одержанні повідомлення про смерть особи, яка за життя склала спільний заповіт подружжя, вчинюється нотаріусом, яким заведено спадкову справу, на примірнику поданого нотаріусу заповіту, про що надсилається повідомлення нотаріусу, який посвідчив заповіт [7].

4. Реєстрація накладання заборони відчуження майна

4.2. Накладені заборони щодо відчуження житлового будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна та майнових прав на нерухомість підлягають обов'язковій реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно [7].

5. Зняття заборони відчуження майна

5.1. Нотаріус, який накладав заборону, знімає заборону відчуження майна при одержанні повідомлення:

- кредитора про погашення позики;
- про припинення (розірвання, визнання недійсним) договору застави (іпотеки);
- про припинення договору іпотеки у зв'язку з набуттям іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання, після припинення договору іпотеки у зв'язку з відчуженням іпотекодержателем предмета іпотеки;
- про припинення, розірвання, визнання недійсним договору ренти, довічного утримання (догляду), спадкового договору;
- органів опіки та піклування про усунення обставин, що обумовили накладення заборони відчуження майна дитини;

про скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або закінчення п'ятирічного строку з часу видачі свідоцтва про право на спадщину на майно особи, оголошеної померлою;

про смерть другого з подружжя, що склали спільний заповіт;

про скасування рішення суду про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав;

про смерть відчужувача за спадковим договором або про смерть другого з подружжя, що уклали спадковий договір;

про відчуження майна, переданого під виплату ренти;

за рішенням суду;

в інших випадках, передбачених законом [7].

Сьогодні, в результаті прийняття Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" нотаріус отримав нові повноваження у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень та даний Закон визначив нотаріуса як спеціального суб'єкта, на якого покладаються функції державного реєстратора прав на нерухоме майно відповідно до Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" під час вчинення нотаріальних дій з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва.

Якщо нотаріус, який наклав заборону, позбавлений можливості зняти її (у разі смерті, заміщення нотаріуса, у разі неможливості виконання ним своїх обов'язків, припинення нотаріусом діяльності, передачі документів до державного нотаріального архіву або з будь-яких інших причин), заборона може бути знята іншим нотаріусом. При цьому таким нотаріусом направляється за місцем зберігання справи, що містить відомості про накладання заборони, повідомлення про зняття заборони.

Отже, можна зробити висновок, що інститут нотаріату, шляхом правомірного і своєчасного здійснення нотаріальних дій, укріплює і надає публічності достовірності цивільно-правовим відносинам. В передбачених чинним цивільним законодавством випадках, нотаріальні дії виступають в якості юридичних фактів цивільного права і мають конструктивне значення для майнових, спадкових та інших цивільно-правових відносин.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Голос України. – 2003. – №45-46, 47-48. – Ст. 356.

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради. – 2004, № 40-41, 42. – Ст. 492.

4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. №3425-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – №39. – Ст. 383.

5. Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.01.1992 р. №2 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-92>.

6. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 №7 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

7. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – Ст. 632.

8. Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.01.1992 № 2 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-92>.

9. Фурса С. Я. Нотаріальний процес: Теоретичні основи / С. Я. Фурса. – К. : Істина, 2002. – 320 с.

10. Харитонов Є. О. Добровільне представництво у цивільному праві України: Навчальний посібник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, А. І. Дрішлюк. – К. : Істина, 2007. – 176 с.

11. Нотаріат в Україні: навч. посіб. для студ. вузів / за ред. : В. М. Бесчастного. – К. : Знання, 2010. – 494 с.

12. Нотаріат в Україні. Теорія і практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К. : А.С.К., 2001. – 976 с.

13. Желіховська Ю. В. Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом. – Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі

спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2012. – 21 с.

14. *Фурса С. Я.* Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: дисертація д-ра юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2003. – 426 с.

15. *Фурса С. Я.* Нотаріальне процесуальне представництво: підстави виникнення та особливості здійснення представництва за законом / С. Фурса, К. Капляр // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. – Вип. № 89. – 2011. – С. 4-9.

16. *Зайцева Т. И.* Настольная книга нотариуса / Т. И. Зайцева, Р. Ф. Галеева, В. В. Ялков – М., 2000. – Т. 1. – С. 126-139.

17. Сергеев А. П. Гражданское право: Учебник / А. П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – Москва, 2005. – 784 с.

18. *Косарева И. А.* Роль нотариальных действий в гражданско-правом регулировании [Електронний ресурс] : автореферат дисертации к.ю.н. специальность 12.00.03. – Хабаровск. – 2004. – Режим доступа : <http://lawtheses.com/rol-notarialnyh-deystviy-v-grazhdansko-pravovom-regulirovanii>.

19. *Желіховська Ю.* Участь нотаріуса в охороні цивільних прав та інтересів щодо спадкового майна. Мала енциклопедія нотаріуса [Електронний ресурс]. – №2(62). – 2012 – Режим доступа : <http://www.yurradnik.com.ua/stride/men/?m=archive&y=2012&mag=87&art=195>

Н.В. Филык

Особенности юридических требований относительно совершения нотариальных действий по охране наследственных прав.

В статье исследуются особенности совершения отдельных нотариальных действий в соответствии с действующим законодательством на примере наследственных правоотношений.

Ключевые слова: юридические требования, нотариальные действия, наследственные правоотношения, нотариус, нотариальные отношения, Гражданский кодекс Украины.

N. Filyk

Peculiarities of legal requirements for notarial acts connected with protection of inheritance rights.

The article investigates peculiarities of certain notarial acts in accordance with current legislation by way of example of inheritance relationships.

Keywords: legal requirements, notarial acts, hereditary legal, notary, notary relations, the Civil Code of Ukraine.